Una vila empordanesa a l'Edat mitjana. Torroella de Montgrí, segles XII-XIV

XAVIER SOLDEVILA

Quaderns de la Selva, 15

•

Any 2003

p. 89 a 103

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

Introducció

L'objectiu de les ratlles que segueixen és presentar de forma esquemàtica les grans dinàmiques que entre els segles XII i XIV varen definir la realitat de la vila de Torroella de Montgrí, avui dia al nord-est de la comarca del Baix Empordà, i com aquesta vila va integrar-se en l'articulació política i econòmica de l'Empordà als segles medievals.[1] No es tracta d'un treball definitiu. La història, ni de Torroella de Montgrí, ni d'altres viles de l'Empordà, ni d'aquest territori en el seu conjunt, encara no ha estat estudiada sistemàticament durant tots els segles de l'edat mitjana. D'altra part, no és fins a dates ben recents que ha estat possible la consulta dels fons arxivístics del comtat d'Empúries, la informació dels quals, òbviament, resulta imprescindible per a qualsevol estudi de l'Empordà medieval. Aquest breu treball, de fet, pretén ser alhora un punt d'arribada i un de partida. D'una banda, recull i sintetitza les principals aportacions fetes pels estudiosos en els darrers cent anys i, d'altra, presenta un seguit de propostes que recerques ulteriors hauran de consolidar o rebutjar. Tot plegat es tracta, està clar, d'un treball de l'anomenada història local, però en cap cas això significa que els seus objectius no siguin ambiciosos.

Les més antigues notícies sobre la presència humana a la zona de Torroella de Montgrí provenen del registre arqueològic. Sense necessitat de remuntar-nos més enllà de l'època romana, aquelles ens informen d'una zona situada dins l'area d'influència emporitana, amb una presència humana permanent i una economia desenvolupada i oberta al comerç. L'existència tant de vil·les –algunes segures com les parcialment excavades al Camp de la Gruta o a Santa Maria del Mar i altres d'incertes– com de forns al Montgrí i d'un embarcador a les Medes testimonien aquesta ocupació antiga que, sense cap problema important, pot allargar-se fins al segle VI DC.[2] Entre aquestes dates i les primeres i aïlladíssimes referències documentals alt-medievals,[3] la incertesa és completa. Previsiblement, l'organització social i territorial havia de patir els efectes de la imparable decadència emporitana però és difícil saber com tot aquest procés va anar-se concretant.

Les primeres referències documentals a Torroella de Montgrí daten del segle IX. Un precepte carolingi de l'any 844 esmentava una *"cellulla"* o capella, prop de mar, al lloc anomenat Càrcer que no és altra que l'actual capella de Santa Maria

1. La història de la vila de Torroella de Montgrí ja havia cridat l'atenció al Josep PELLA i FORGAS que a la seva *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña.* Barcelona, 1883 (I edició facsímil feta a Olot, 1980) va dedicar-li algunes planes destacables per la riquesa de la documentació que s'hi aportava. No va ser fins a mitjans del segle XX que amb el treball de PELAYO NEGRE PASTELL, *La villa de Torroella de Montgrí y sus primitivos* señores, Girona, 1959 no va aparèixer una monografia específicament dedicada a la vila.
2. JOSEP MARIA NOLLA i J.CASAS, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya.* Girona, 1984
3. Afortunadament les poques referències documentals que hi ha sobre la vila anteriors al segle XI estan totes publicades. Els cartularis que les recullen són el *Liber Feudorum Maior, Cartulario Real que se conserva en el Archivo de la corona de Aragón* (Edició a cura de FRANCISCO MIQUEL ROSSELL), 2 volums, Barcelona, 1945, des d'ara LFM; el *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s.IX-XIV)* (Edició a cura de JOSEP MARIA MARQUÈS), 2 volums, Barcelona, 1993, des d'ara CC i el *Diplomatari de Santa Maria d'Amer* (Edició a cura de JOSEP MARIA MARQUÈS), Barcelona, 1995, des d'ara DA.

del Mar i que pertanyia a l'abat del monestir d'Amer.[4] Més clara és la referència al "terme de la "*villa*" de Torroella" esmentat el 888 com a afrontació d'una terra a Ullà.[5] No és possible saber quin significat cal donar al mot "*villa*" als segles de IX i X, però una i altra dada indiquen no només que el territori estava ocupat i organitzat jurídicament,[6] sinó que hi devia existir alguna mena d'instal·lació o edificació militar que, per petita que fos, havia de tenir prou importància per deixar el seu rastre en un topònim de sentit tan inequívoc com "Torroella"[7].

Una vila filla de la revolució feudal?

Sigui com sigui, cal esperar fins al segle XI perquè les notícies sobre Torroella de Montgrí es facin mínimanent sistemàtiques i entenedores. I, en aquest sentit, la seva interpretació és evident: Torroella de Montgrí estava al bell mig i jugava un paper important en les violències, convinences i pacificacions precàries que varen acompanyar la revolució feudal a les terres empordaneses. Per bé que, en ocasions, fos definida com a "dominicatura" o "villa",[8] era més habitual el terme de "castell",[9] molt més precís i significatiu, el qual, a més, disposava d'un "terme", és a dir, d'un zona on exercia la seva influència política i jurídica.[10] El castell s'ubicava dins del comtat d'Empúries[11] i el seu domini estava en mans d'una nissaga –potser emparentada amb els vescomtes d'Empúries[12] i posteriorment anomenada de Torroella o de Santa Eugènia–, els membres de la qual es declaraven vassalls del casal emporità en nom del qual tenien, a més del castell de Torroella de Montgrí, els de Rocamaura, Fonolleres i Canyà, prop de l'actual Serra de Daró. Encara que el castell torroellenc era esmentat en els convinences entre els comtes d'Empúries i els del Rosselló,[13] allà on jugava un paper clau era en les tensions amb el bisbe de Girona pel control de la zona del Baix Ter i, molt especialment, de la veïna vila d'Ullà, punt tradicional de domini episcopal. Al segon terç del segle XI, els

4. *DA*, document 2 (14-V-844).
5. *CC*, document 12 (30-VI-888).
6. Aquesta impressió, de fet, també es desprèn de l'observació de les notícies coetànies referides al lloc d'Ullà que es troben, entre altres, a *CC*, documents 9 o 23 (17-V-881) i (31-I-903).
7. Tot i la seva etimologia evident, sempre es recomanable acudir a l'obra de Joan COROMINES, *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i els noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona, 1997. Volum VII. Article "Torroella", p.319, columna 2.
8. *"Dominicaturam ... de Torrodela"* a *LFM*, volum I, document 472 (25-IV-1062) i *"in villa de Turrudela de Montegrinio"* a *DA*, document 26 (12-IX-1094).
9. És important tenir clar que, en cap cas, es tractava ni del castell del Montgrí, construït a finals del segle XIII, ni del castell de Rocamaura del qual se'n parla tot seguit.
10. *"De ipsa forteza que est vel erit in Torrocella de Montegrinio vel in eius terminis"* a *CC*, document 145 (1051-1078), *"castro Torredela"* o *"castro Turredella"* a *LFM*, volum I, documents 698 i 700 (29-V-1085) i (29-V-1121) i *"meis castellis, videlicet de Roca Maura aut de Torodella"* a *CC*, document 245 (cap el 1128). És interessant observar el detall que els documents d'origen gironí acostumen a parlar de Torroella de Montgrí mentre que els de Barcelona tan sols esmenten el terme Torroella.
11. *"In comitatu Inporitano intus in villa de Turrudela de Montegrinio"* a *DA*, document 26 (12-IX-1094).
12. Pelayo NEGRE PASTELL, *La villa ...., op.cit.* pp.10 i 11 ho insinua com una possibilitat.
13. *LFM*, volum I, documents 698 i 700 (29-V-1085) i (29-V-1121), ambdós citats més amunt.

senyors torroellencs juraven al bisbe que des de la seva fortalesa no perjudicarien els veïns d'Ullà ni els exigirien "cap alberga, cap cens, cap tolta, cap acapte, per la força i sense consentiment" encara que exceptuaven la percepció dels drets que hi tenien com a feu del comte d'Empúries. Amb tot, calien noves promeses de fidelitat després del 1078, cap al 1093 i cap al 1128[14]. Com era habitual en aquests casos, els senyors de Torroella de Montgrí es comprometien a no perjudicar els drets episcopals i a posar a la disposició del bisbe els seus castells –entre ells, és clar, el torroellenc– sempre que en fossin requerits, per bé que al jurament del 1128 quedava clar que això mai es faria en perjudici dels comtes d'Empúries.

Poca cosa més es pot dir amb seguretat de la Torroella de Montgrí d'aquesta època. Una donació del 1047 esmenta el terme torroellenc en una zona de la veïna parròquia de Gualta on hi havia terres de conreu, vinyes i mallols, però també estanys i algun topònim com Buïgues, evocador d'un procés de conquesta agrària. Una venda del 1094, d'altra part, testimonia l'existència d'un mas[15], d'un territori organitzat i explotat –amb terres, camins i una partida anomenada Vaqueril que, d'una o altra manera, indicava activitats ramaderes– i de la circulació de moneda –de plata i comtal– com a mínim pel que fa a les transaccions immobiliàries[16]. Encara que no hi hagi manera de demostrar-ho directament, és possible que –igual que en aquest mateix moment passava en altres punts de l'Empordà– a Torroella de Montgrí s'hagués iniciat un moviment de d'edificació i de concentració de població al voltant del castell senyorial i del temple parroquial de Sant Genís que, tot i no ser esmentat fins a finals del segle XII, és versemblant suposar que ja existia. Això portaria a la consolidació del nucli –potser fortificat– que als segles XIII i XIV s'identificaria clarament amb el nom de cellera. Si es vol –ni que sigui a tall d'hipòtesi– resseguir l'origen del nucli urbà torroellenc, és molt important tenir present el nou context socio-polític que va implicar la feudalització. No hi ha notícies antigues a l'església de Sant Genís però, en canvi, sí que n'hi ha a la capella de Santa Maria i Pere de Càrcer, i al voltant aquesta –i malgrat els esforços del llunyà abat d'Amer– mai va consolidar-s'hi cap mena de poblament concentrat. Allò que marcava la diferència possiblement era l'existència al castell torroellenc d'un poder polític fort, capaç d'atreure –de grat o per força– una població que començava a beneficiar-se de la centralitat política i, segurament econòmica, que, cada vegada més, devia anar prenent Torroella de Montgrí.

14. *CC*, documents 145 (1051-1078), 146 (post 1078), 168 (abans del 1093), 169 (cap el 1093) i 245 (cap el 1128).
15. Cal ser prudent a l'hora d'interpretar què és exactament un mas a Torroella de Montgrí a finals del segle XI. La documentació dels segles XIII i XIV demostra que un mas torroellenc era un patrimoni integrat per peces de conreu escampades per tot el terme i un habitatge a l'interior de la vila. Només a la zona del Montgrí hi havia un hàbitat dispers comparable amb el que avui dia entenem per masos. És impossible saber si el mas del 1094 corresponia a un o altre model.
16. *CC*, documents 107 (19-VI-1047) i 123 (prop del 1062) i *DA*, document 26 (12-IX-1094).

Consolidació política, expansió econòmica i creixement demogràfic

A partir de les primeres dècades del segle XII i durant la primera meitat del segle XIII, la documentació no només va fent-se més abundant i diversificada[17], sinó que evidencia que Torroella de Montgrí era una vila en expansió. És veritat que el desplegament torroellenc es produïa en un context general de creixement a tots els nivells del qual va participar tot l'occident medieval, però això no priva que aquesta l'expansió, a Torroella de Montgrí, prengués unes manifestacions i obeís a unes raons particulars.

El creixement torroellenc va manifestar-se, en primer lloc, a nivell polític. Els senyors de la vila anaren modificant la seva estratègia de les dècades anteriors. D'una banda, varen acabar entenent-se amb els bisbes de Girona, i d'altra i sobretot, varen aprofitar la presència creixent de la monarquia a l'Empordà per aliar-se amb els reis en contra dels comtes d'Empúries, els seus antics senyors. Evidentment que el procés no va ser lineal: l'acord signat amb el bisbe gironí el 1190[18] va anar seguit d'un rebrot de conflictivitat al tombant del segle XII al XIII[19] i, encara que els petits conflictes de jurisdicció no acabarien mai, un nou conveni subscrit el 1245 va acabar cedint als bisbes el domini d'Ullà[20]. Amb els comtes d'Empúries, en canvi, l'enfrontament va ser directe i per múltiples raons: el bovatge, el castell de Torroella de Montgrí i el castell de Rocamaura. El trencament entre els dos casals ja s'havia produït el 1210 i durant el segle XIII no faria res més que agreujar-se[21]. El 1267, per exemple, a Girona i davant de Jaume I que feia funcions d'àrbitre, Ponç Hug d'Empúries i Ponç Guillem de Torroella desgranaven els greuges que, des de la generació anterior, tenien els uns contra els altres i el rei fallava a favor del segon[22]. De fet, des del segle XII els membres de la nissaga torroellenca figuraven sovint entre els nobles i cavallers de seguici dels monarques[23] i no és estrany que el favor d'aquests consolidés la puixança d'aquells i, directament, la influència de la vila en tota la seva rodalia.

17. Durant aquestes dècades, a més de les notícies procedents dels cartorals i diplomataris ja esmentats, és possible disposar de les col·leccions de pergamins del bisbe de Girona i, sobretot, de les referències indirectes que donen alguns capbreus del segle XIV. Moltes de les capbrevacions que es recollien en aquests darrers anaven acompanyades de la presentació i resum dels documents que acreditaven els drets dels tinents sobre els béns capbrevats i que podien remuntar-se fins a cent anys enrere o més.
18. *CC*, document 362 (19-XI-1190).
19. El 1209 Ponç Guillem, senyor de Torroella de Montgrí, i el seu germà, Pere de Torroella, es comprometien a compensar el bisbe per les malifetes que havia comès el seu pare, Pere de Torroella a *CC*, document 393 (25-XI-1209).
20. Arxiu Diocesà de Girona (ADG), Cartoral de les Rúbriques Vermelles, document 124 (19-IV-1245).
21. En aquest any el comte Hug d'Empúries es comprometia a respectar el que prèviament, havia acordat amb Guillem de Torroella sobre el bovatge torroellenc a ADG, Pergamins episcopals, calaix 24, número 61 (23-VIII-1210).
22. ADG, pergamins episcopals, calaix 7, número 37 (9-VIII-1267).
23. Els episodis més coneguts d'aquesta presència al costat dels monarques els havien de protagonitzar els germans Bernat de Santa Eugènia i Guillem de Montgrí en la conquesta de Mallorca i Eivissa, però ja abunden els exemples al segle anterior tal i com exposa Pelayo NEGRE PASTELL, *La villa ...., op.cit.* p.18 i 19.

És en aquest context que havia de consolidar-se la centralitat de Torroella de Montgrí en les dues grans divisions administratives medievals: el terme o baronia del castell i la parròquia. El primer s'estenia des del mar fins a Ullà i des de Fontanilles fins a l'altra banda del Montgrí i ja s'utilitzava amb tota normalitat per fixar, el 1237, l'abast de la primera carta de franquesa de la vila[24]. Pel que fa al terme parroquial –articulat al voltant del temple de Sant Genís, esmentat per primer cop el 1168–[25], va haver d'imposar-se a les pretensions de l'abat d'Amer que, esgrimint el 1188 fins i tot una butlla papal, pretenia que la capella de Sant Pere i Santa Maria de Càrcer es consolidés com a parròquia pròpia i rebés els drets corresponents.[26] De la influència creixent dels homes i les institucions de Torroella de Montgrí a les parròquies veïnes en són testimoni la freqüència amb què els torroellencs hi disposaven de drets[27] i possessions[28] i com s'estenia el radi d'actuació dels seus notaris[29].

Al costat de la influència política, és també evident el desenvolupament econòmic. Dos factors ajuden a explicar-lo. En primer lloc, la situació geogràfica de la vila –a prop del mar i al peu del massís del Montgrí – i, en segon, una decidida voluntat política –és a dir, senyorial– de promocionar-la. Torroella de Montgrí era, d'entrada, un port marí. Les desembocadures del Ter formaven al litoral, com a mínim, dues grans entrades –el Graell al nord i el Grau més al sud– on podien recollir-se els vaixells, i a les illes Medes hi havia l'embarcador –desaparegut des del segle XVI– de la Morgonera. La vila, a més, estava sota mateix del Montgrí, aleshores un massís molt menys dessolat que avui dia i ple de boscos i pastures. L'obertura al mar convertia Torroella de Montgrí en un nus comercial i el veïnatge del Montgrí li donava un paper clau en la transhumància dels ramats que cada any baixaven del Ripollès i el Conflent per hivernar al massís.

Pel que fa a la política de promoció la vila, ja en el pacte del 1190 entre el bisbe de Girona i el senyor torroellenc, aquest aconseguia que els diumenges no se celebrés mercat ni se sacrifiquessin animals a Ullà, evitant així la competència amb Torroella de Montgrí. Les cartes de franquesa dels anys 1237 i 1265 van en aquest mateix sentit[30]. No hi ha dubte –de fet, la carta del 1265 ho reconeix

24. Més avall se'n dóna la referència concreta. Pel que fa a l'abast del terme torroellenc, és esmerntat el 1314 com un fet conegut de tothom i des de feia molt temps a Arxiu Històric Municipal de Torroella de Montgrí (AHMT), Pergamins, número 4 (22-VI-1314).
25. ADG, pergamins episcopals, calaix 2, número 206 (19-VI-1168).
26. *DA*, document 45 (27-I-1188).
27. El 1232 el noble torroellenc Guillem de Parets tenia infeudat una part del delme d'Ullastret a ADG, Pergamins episcopals, calaix 3, número 292 (11-IX-1232).
28. Són gairebé segures compres de terra a Gualta per torroellencs els anys 1208 i 1243 a AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.658b (27 i 25-VIII-1338).
29. La més antiga referència segura i precisa a un notari torroellenc és del 1243 –precedent de AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, n.658b (25-VIII-1338)– i que, precisament, dona fe de la venda d'una terra a Gualta però és evident que abans d'aquesta data ja devien otorgar-se documents a la vila.
30. Les dues estan publicades a Pelayo NEGRE PASTELL, *La villa ...., op.cit.* p.41-43 i 46-49. També inclou una confirmació d'ambdues cartes del 1268 a p.49-50.

explícitament– que al darrera de les franqueses hi havia molt més la pressió dels veïns –una representació dels quals, a més, és esmentada el 1265– que no pas la generositat dels senyors, però això no obsta perquè una i altra carta incloguessin concessions significatives. En primer lloc, es posava límit a l'arbitrarietat senyorial, és a dir, s'acotava l'abast de prestacions com les tragines, les quèsties, les obres forçades o les requises de cavalls i mules i se suprimien la gratuïtat de les albergues o els lliuraments de llenyes. En segon lloc, es liquidaven els lluïsmes que gravaven les donacions, permutes i obligacions de béns immobles. I, finalment, es prenien mesures tant per impulsar l'activitat econòmica com per millorar l'abastament dels torroellencs: així, se suprimien els drets de pastura, es reduïa la lleuda dels cereals i es donaven garanties pel que fa a la circulació dels mateixos cereals i al funcionament del forn de la vila. Dit amb altres paraules, es fomentava la circulació econòmica i el comerç i, és clar, s'afavoria el poblament de la vila.

Els efectes d'aquesta favorable coïncidència de factors aviat es farien visibles: Torroella de Montgrí disposava ja d'un mercat el 1187[31], i al 1248 és quasi segura la presència d'una barca torroellenca al port de Marsella[32], i encara que la primera referència a la ramaderia del Montgrí data del 1271, la seva tipologia –un repartiment dels delmes– indica que aleshores ja era una activitat ben arrelada[33].

La conseqüència més evident de la puixança política i econòmica de Torroella de Montgrí va ser el seu creixement demogràfic. Als anys centrals del segle XIII la vila va estendre's més enllà de la cellera altmedieval: Bernat de Santa Eugènia –senyor de la vila datat entre la dècada de 1230 i la de 1260– ja establia habitatges a la plaça, nucli al voltant del qual girarà tota l'expansió urbanística d'aquest període[34]. I, més enllà del nucli urbà de la vila, als peus del Montgrí i beneficiant-se de la intensa activitat ramadera del massís, es formaven diversos veïnats de cases més o menys apropades. Un d'ells –l'Aragall, al nord del Montgrí– ja era esmentat al segle XII[35] i els altres –Sobrestany, també al nord, la Serra i el Llentisclar, prop de Santa Maria del Mar– no anirien apareixent als documents fins als segles XIII i XIV. Val a dir que aquest procés de creació d'assentaments ni va estendre's per la plana al·luvial que formava el Ter ni ho faria als segles següents. Les crescudes catastròfiques i la freqüència amb què els múltiples cursos del Ter –i d'altres aqüífers menors com el Maçot– canviaven la seva trajectòria eren una amenaça massa

31. *CC*, document 355 (Abril 1187) i un testament del 1267 esmenta el mercat de Torroella de Montgrí al costat d'altres del mateix Empordà com Monells o Peratallada a Elvis MALLORQUÍ, *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana. Estudi i edició dels documents*. Girona, 2000, document 93 (14-XI-1267).
32. John H. PRYOR, *Business contracts of medieval Provence. Selected notulae from the cartulary of Giraud Amalric of Marseilles. 1248*. Toronto, sense data localitza el maig del 1248 una barca de "Torreolla" al port de Marsella propietat de Bernat Llagostera. Nòlits de principis del segle XIV mostrebn com Marsella era un destí habitual de les embarcacions torroellenques i a finals del segle XIII la família dels Llagostera eren veïns de Torroella de Montgrí. Tot plegat fa suposar que la notícia marsellesa del 1248 es refereix a una barca de Torroella de Montgrí.
33. ADG, pergamins episcopals, calaix 20, número 4 (9-IX-1271).
34. Arxiu Històric de Girona (AHG), Notarials, Torroella de Montgrí, vol.558 (5-XII-1314).
35. *LFM*, document 707 (1115-1164).

gran per al poblament humà[36]. Els torroellencs, en canvi, sí que varen escampar-se pel pla per drenar-ne les aigües, tallar boscos i conrear les terres que poguessin guanyar-se. Novament els establiments otorgats per Bernat de Santa Eugènia en zones del pla com el Massot o la Madriguera són un testimoni significatiu[37]. Un darrer testimoni de l'empenta demogràfica torroellenca es troba en el moviment d'emigració i establiment cap a Mallorca que cap a finals del segle XIII es documenta com un fet consolidat[38] i que, òbviament, no pot deslligar-se del destacat paper que els senyors de la vila havien de tenir en la conquesta de Mallorca i d'Eivissa durant el regnat de Jaume I.

Torroella de Montgrí: vila reial

L'any 1272 Torroella de Montgrí –i després de passar per diverses mans– va quedar incorporada a les possessions dels reis d'Aragó. Fora d'un curt període, entre 1364 i 1373, en què va passar a formar part del comtat d'Empúries, la vila restaria en les mans de la monarquia fins la fi de l'edat mitjana. El fet, tradicionalment, s'ha considerat com a bàsic en la història medieval de la vila. La monarquia catalana necessitava bases sòlides en una comarca tradicionalment controlada pels comtes d'Empúries o els bisbes de Girona i és per això que va afavorir i privilegiar les viles que, com Palamós o la mateixa Torroella de Montgrí, formaven part del seu patrimoni. Encara que, en el cas torroellenc, aquesta política de protecció i favor no era res de nou sinó que continuava la que havien practicat els senyors anteriors, de la seva concreció n'hi ha exemples abundants: l'impuls a la construcció de del pont sobre el Ter el 1279, la supressió del mal ús de l'eixorquia el 1304, la concessió d'una fira ramadera el 1305 o els privilegis a la draperia local el 1333.

No sorprèn, doncs, que el dinamisme de la societat medieval torroellenca conegués la seva plenitud entre finals del segle XIII i les primeres dècades del segle XIV. A partir d'aquest moment, a més, la conservació d'abundants registres notarials, no només de la mateixa Torroella de Montgrí –des del 1298– sinó de viles veïnes com Castelló d'Empúries o Ullà, permet resseguir l'evolució històrica amb molt més detall i rigor.

El seu nou paper de centre irradiador de la política monàrquica –reforçat per les estades que hi feien els mateixos monarques– va donar a Torroella de Montgrí prestigi i influència. La presència dels representants de la vila a les corts catalanes, per exemple, es documenta des dels primers anys del segle XIV i des de Torroella

36. Les notícies sobre crecudes i inundacions a Torroella de Montgrí no comencen fins el segle XIV però se'n conserven algunes referides a Ullà dels segles XI i XII que donen una idea molt precisa d'aquests perills. Vegi's Xavier SOLDEVILA, "Les inondations médiévales dans la plaine du Baix Ter d'après un livre des miracles du XIIe siècle" dins *Histoire des risques naturels. Le traitement médiatique des catastrophes: entre oubli et mémoire*, Grenoble (en premsa).
37. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Batllia General, número 171, folis 134r i 183 r (1377).
38. Antoni MAS I FORNERS, "El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi", *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, nº 50 (1994), p.167-198.

de Montgrí els oficials reials controlaven extenses zones de l'Empordà. És cosa coneguda l'inici de la construcció del castell de Montgrí a finals del segle XIII, a fi d'intimidar i vigilar els comtes d'Empúries[39] però els exemples són molt més nombrosos i variats. Així, el 1314 es prohibia als senyors de Gualta que fortifiquessin aquest lloc al·legant que "els homes de Gualta són de so i de guerra de Torroella" i que, per tant, en cas de perill s'havien de recollir "al castell i vila de Torroella", el 1361 als veïns de Gualta i Fontanilles se'ls exigia que anessin a treballar en el manteniment de les muralles torroellenques i el 1374 el bisbe de Girona amenaçava amb excomunicar al procurador reial per haver fet pregonar a Ullà "*que cascun cap d.alberch, habitant en lo dit loch de Uyla, venguessen a obrar en los valls de Torroella e que dins III dies se fossen recuylets dins les portes de Torroela e aquelles deffendre*" fet que, segons ell, lesionava els drets de la mitra gironina[40].

Als paràgrafs anteriors ja s'ha anat exposant que quan es parla del poder i la influència política de Torroella de Montgrí en realitat s'està parlant del poder i la influència dels senyors de la vila, primer els Santaeugènia i després els reis d'Aragó. Tot i que reglamentat, i en ocasions pactat, de l'efectivitat del poder senyorial sobre la vila i sobre els seus habitants no ha de quedar-ne el menor dubte. És ben significatiu que, tot i ser Torroella de Montgrí una vila reial, els monarques hi disposessin de persones pròpies i soliues i atorguessin redempcions fins, com a mínim, ben entrat el segle XIV[41]. És important no perdre de vista aquesta realitat quan s'estudia una de les creacions més importants del tres-cents torroellenc, el consolat, és a dir, el primer règim municipal permanent de la vila. Si bé és cert que les cartes de franquesa del segle XIII varen anar precedides per negociacions entre els senyors i uns representats de la "universitat" o comú dels veïns de la vila, la creació d'unes institucions municipals permanents i dotades d'unes competències i uns ingressos definits no havia de cristal·litzar fins a la centúria següent. A la dècada de 1340 el procés semblava conclòs: la vila disposava d'un parell de cònsols –renovables cada any– assistits per, més o menys, una desena de consellers. I, tots plegats, es cuidaven del manteniment de l'obra del temple parroquial, del manteniment del pont o de la gestió de l'hospital de la vila. Les competències no eren gaires ni de pes perquè, de fet, les decisions importants –les relacionades amb defensa o abastament– seguien en mans dels oficials reials, els quals en alguna ocasió actuaven "a instàncies i precs" de cònsols i consellers. La creació del consolat torroellenc va implicar, és clar, la llicència per crear una fiscalitat municipal amb la finalitat principal de satisfer les cada vegada més grans demandes de la monarquia. No és cap casualitat que fos en un mateix moment, principis de la dècada de 1340, que

39. Rafael DALMAU, ed. *Els castells catalans*. Barcelona, 1991. Volum II, article "Castell de Montgrí", p. 790-796.
40. AHTM, Pergamins, números 4 (22-V-1314) i 19 (30-XII-1361) i ADG, Lletres episcopals, vol.U62 (31-VIII-1374).
41. Xavier SOLDEVILA, "Masades i servituds a Torroella de Montgrí i la seva comarca (1290-1340) dins Rosa CONGOST i Lluís TO, eds. *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (Segles XI-XX)*. Barcelona, 2000, p. 91-123.

apareguessin les primeres referències sistemàtiques tant a la fiscalitat municipal –imposicions sobre la compra de cereals, de vi i de carn– com als primers pagaments importants que la vila havia de fer arribar al tresor reial[42].

Durant aquestes mateixes dècades l'empenta econòmica de la vila també es va consolidar i diversificar. De l'impuls de la ramaderia i del comerç marítim, tota mena de notícies en donen un testimoni clar: al costat dels grans ramats es desplaçaven mercaders de Camprodon i de Castelló d'Empúries comprant i venent llana, draps i bestiar[43] i els nòlits otorgats pels barquers de la vila cobrien sense problemes una àrea que anava des de València fins a Gènova. Recolzant-se tant en l'impuls de la ramaderia i del comerç com en els privilegis reials, cap a les dècades de 1320-1330 es va anar consolidant una draperia genuïnament torroellenca basada en l'elaboració de draps de llana i de lli. En aquest context, no sorprèn que la vila es convertís també en un actiu centre financer: el manlleu de diners va esdevenir una activitat imprescindible per lubrificar els circuits comercials. Com en altres viles catalanes, en les activitats creditícies hi tingueren un paper important –tot i que, en absolut, exclusiu– els negociants jueus. A Torroella de Montgrí s'hi documenta una petita comunitat ja a les acaballes del segle XIII encara que els jueus gironins sempre varen tenir un paper destacadíssim en tota mena de negocis. El desplegament econòmic torroellenc va prendre prou impuls com per ultrapassar el nivell local i vertebrar econòmicament el territori que l'envoltava. La vila, en primer lloc, mantenia relacions regulars amb altres nuclis exteriors a la comarca –Girona, Barcelona, Tortosa, València, Mallorca o el Llenguadoc– i, en segon lloc, era a Torroella de Montgrí on la gent de les poblacions de la rodalia –Ullà, Fontanilles, Gualta o Llabià– acudien a comprar o vendre tota mena de productes o a manllevar diners[44].

Pel que fa a la seva empenta demogràfica, la població de Torroella de Montgrí –i encara que sigui impossible quantificar-la–[45] continuà creixent durant les pri-

42. Evidentment els monarques disposaven a la vila de tot un ventall d'altres rendes –des de censos i tasques fins als drets sobre els molins o les salines– que des de principis del segle XIV ja eren sistemàticament arrendats i que, per descomptat, varen seguir percebent-se.

43. Xavier SOLDEVILA, "La ramaderia ovina i el comerç de la llana a Torroella de Montgrí (1290-1340)", *Estudis d'història agrària*, nº 14 (2000-2001), p. 63-90.

44. Totes aquestes qüestions estan desenvolupades a Xavier SOLDEVILA, *La comunitat jueva de Torroella de Montgrí (1270-1348)*. Col·lecció Papers del Montgrí, nº 18. Torroella de Montgrí, 2000.

45. Un fogatge de la segona meitat del segle XIV –del 1359 segons Bofarull i del 1378 segons Iglésies– recull que Torroella de Montgrí tenia 178 focs i la veïna vila d'Ullà en tenia 43 i el fogatge de 1497 dóna per ambdues viles les xifres de 233 i 55 focs respectivament. Les dades procedeixen de Próspero de BOFARULL y MASCARÓ, *Censo de Cataluña ordenado en tiempo del rey don Pedro el Ceremonioso custodiado en el Archivo General de la Corona de Aragón* dins *Colección de documentos inéditos de la Corona de Aragón*. Barcelona, 1856. Tom XII i de Josep IGLÉSIES i FORT, "Demografia històrica del Baix Empordà", *XX Assemblea intercomarcal d'estudiosos*. nº 1 (1977) p. 3-35 Ja se sap que les xifres dels fogatges no tenen sinó un valor relatiu, però és significatiu que en un i altre cas les proporcions siguin les mateixes: Torroella de Montgrí era unes quatre vegades més gran que Ullà. Si es té en compte que el completíssim capbreu dels drets del bisbe de Girona a Ullà dels anys 1337-1339 –AHG, Notarial, Ullà, vol.230 (1337-1339)– hi identifica unes cent cases, aleshores potser caldria concloure que en aquests mateixos anys a Torroella de Montgrí hi hauria *com a mínim* unes quatre-centes llars, és a dir, molt més del que assignarien a la vila tots els fogatges posteriors. Si –i segueix l'especulació– a cada casa s'hi assignessin entre tres i cinc persones, en sortiria una població *mínima* i sempre *hipotètica* que oscil·laria entre els mil dos-cents i els dos mil habitants. Tot plegat, certament, és pura hipòtesi però és cert que les xifres –o, més ben dit, el ventall de xifres–, és coherent amb els dos-cents homes d'armes que el 1285 Pere el Gran va reclamar a la vila a ACA, Cancelleria, número 56 (17-IV-1285).

meres dècades del segle XIV. El 1332, per exemple, calgué obrir un segon forn de pa perquè l'antic ja no era suficient per abastir tota la població[46]. Certament que l'emigració cap a Mallorca seguia ben viva, però devia ser fàcilment compensada per l'establiment a la vila de gent vinguda del Ripollès, la Garrotxa i el Conflent, sovint vinculada amb la ramaderia transhumant[47]. I, finalment, com en tants altres llocs, abans dels fogatges de la segona meitat del segle XIV, no hi ha cap dada segura que permeti avaluar el volum de població de la vila.

El desenvolupament econòmic i polític de Torroella de Montgrí als segles centrals de l'edat mitjana no podia deixar d'afectar d'una o altra manera la societat torroellenca. Aquesta, tot i seguir essent essencialment agrària[48], va experimentar un seguit de transformacions que varen anar diferenciant-la de la de les poblacions del seu entorn. Va anar-se consolidant un ampli ventall d'activitats econòmiques que no només permetia l'existència d'uns oficis més o menys especialitzats i relacionats amb el comerç –mercaders, barquers o traginers– o a l'artesania –paraires, tintorers o mestres d'aixa– sinó que diversificava les activitats complementàries a les quals podien dedicar-se els membres –tots, homes, dones i nens– de les famílies torroellenques. Entre 1298 i 1342 es documenten desenes de contractes d'aprenentatge en els quals nois –de vegades nens– torroellencs i dels pobles veïns entraven com a aprenents als obradors que carnicers, mestres d'aixa, sastres, teixidors, sabaters, vanovers, calafats, paraires, pellicers, pedrers, basters, fusters i barbers tenien a la vila. I una crida del 1351 s'adreçava particularments als salaris que rebien "*breçes* –bracers– *e altres persones que sien acostumats de logar* –llogar-se– *ab altres persones per negunes faenes, a totz terginers et amantureres* –traginers i comerciants– *et totz sartres e tixadors de li e de lana et ferres* –ferrers– *e tots altres manestrals, del qual art que sien, e filaneres de lana et de lin e altres fembres que sien acostumades de logar per negunes faenes, e totz missatges* –mossos o criats– *e sirventes*". I al mateix temps algunes nissagues torroellenques varen aprofitar la favorable conjuntura per encimabellar-se al més alt nivell. Per a aquestes famílies, la possessió d'extensos ramats d'ovelles –mai menys de diversos centenars– i la participació en el mercadeig del bestiar i de la llana constituïen el fonament d'un ample ventall d'activitats que anava des del comerç de cereals i vi fins al préstec i la venda de censals, passant per l'arrendament dels drets feudals del monarca i d'altres senyors menors. El seu enriquiment econòmic va anar des d'un primer moment acompanyat per l'obtenció de poder polític, primer com a procuradors de l'obra parroquial i més endavant com a consellers i cònsols de la vila. El seu paper, en definitiva, es confirma com el d'uns veritables potentats locals. I tot plegat sense entrar en cap moment en

46. AMT, Pergamins, número 7 (13-VI-1332).
47. Xavier SOLDEVILA, "La transhumància entre el Baix Empordà i el Pirineu (1270-1348)", *Ibix. Publicació biennal de cultura, arts, lletres, música i ciència dels dos vessants del Pirineu*, nº 5 (2000-2001) p.107-115.
48. Per exemple, la immensa majoria de torroellencs que figuren en un capbreu reial dels anys 1321 i 1322 –ACA, Batllia General, signatura 165 (1321-1322)– disposaven, com a mínim, d'entre cinc i set peces de terra, és a dir, cal suposar que per a ells el treball de la terra no era una activitat complementària, sinó la font de la major part dels seus ingressos.

conflicte amb la jerarquia feudal, ben al contrari. Els membres d'aquestes famílies no només actuaven habitualment com a procuradors i batlles senyorials sinó que, cap a mitjans del segle XIV, varen començar a emparentar amb l'aristocràcia i, per tant, a ennoblir-se ells mateixos.

El mateix desenvolupament que a les dècades centrals del segle XIV modificava la societat torroellenca, també transformava i enriquia urbanísticament la vila. En aquests anys va culminar el procés que havia començat algunes dècades enrere, abans fins i tot de la incorporació a la corona. La vila va anar dotant-se d'un seguit d'infraestructures urbanístiques que n'afavorien l'abastament, la defensa, les comunicacions i fins i tot el prestigi. Pel que fa a l'abastament, cal recordar els embarcadors, els forns i la carnisseria i destacar l'existència de fonts, salines, molins bladers –de drapers també n'hi havia–, així com la consolidació de la plaça porticada com a punt vital de la vila, amb els obradors dels artesans sota les arcades i amb els habitatges de les famílies més riques de la vila als pisos superiors. La defensa, en segon lloc, la garantien les muralles de la vila nova, esmentades ja a finals del segle XIII i que, enllaçant amb les de la vella cellera definien un sistema de fortificacions prou sòlid on el 1368 s'hi esmentaven torres com la d'en Guilabert, la del portal de n'Uguet o la d'en Güell[49]. La fluïdesa de les comunicacions es garantien amb el ja esmentat pont del Ter o amb el servei de "barca o altra fusta" que el monarca tenia establert a un veí de la vila[50]. I el prestigi de la vila, finalment, s'emmirallava en la reconstrucció del temple de Sant Genís, fet segons els cànons del nou art gòtic, i en el palau del Mirador, lloc de residència dels oficials reials i del mateix monarca quan feia estada a Torroella de Montgrí[51].

És difícil saber quin efecte varen tenir en l'empenta demogràfica i econòmica de la vila els greus problemes que varen sacsejar tot l'occident medieval des del segle XIV. Bàsicament perquè, i malgrat la rica i abundant documentació, cap historiador s'hi ha interessat seriosament. No hi ha dubte que la fam del 1333-34 va afectar greument tant la vila com tota la comarca, però també sembla que la recuperació va ser ràpida. De la pesta negra del 1348 sis-cents anys després encara en quedava el record que *"hi hagué tant gran peste que tots los habitants desempararen la vila, que estigueren més que un any a tornar.la havitar"* notícia que –si bé no ha ser interpretada al peu de la lletra–, sí que dóna una idea del desgavell provocat per aquesta epidèmia[52]. Les dècades de 1360 i 1370 tampoc varen ser fàcils: al pas de tropes desbandades que les treves de la guerra dels cent anys deixaven sense feina s'hi afegiren la fam dels anys 1374, 1375 i 1376. La dècada de 1380

49. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol.1 (4-VIII-1298) i vol.580 (25-VIII-1368).
50. ACA, Batllia General, signatura 171 (1377), foli 151r.
51. Les primeres referències a les obres de reconstrucció –o acabament– del temple i al palau del Mirador sembla que es troben a AHG, Notarials, Torroella de Montgrí, vol.555 (25-III-1305) i a Próspero de BUFARULL y MASCARÓ, *Rentas reales en 1315 de Cataluña, Valencia y Aragón* dins *Colección ... op.cit.* p.225-226.
52. Andreu SABAT, *Llibre de la Verge, Reyna y Martyr Santa Catharina Alexandrina, y de sa Santa Casa en la montanya de Mongrí, y en la vall de aquella dit Font Aribosa construida*. 1672.

va veure's complicada no només per la fam de l'any 1385 sinó per la guerra que entre el 1382 i el 1385 enfrontà el rei amb el comte d'Empúries, durant la qual la vila va ser assetjada i tota la plana del Baix Ter sotmesa a devastacions i saqueigs. A la darrera dècada del segle XIV, finalment, sembla que la vila quedà trasbalsada pels enfrontaments entre diferents faccions veïnals. I, durant totes aquestes dècades, Torroella de Montgrí, igual que tantes altres viles catalanes, va trobar-se cada vegada més collada per les reclamacions fiscals de la monarquia: la venda de censals i violaris –és a dir, l'endeutament– va esdevenir des de mitjans del segle XIV un recurs al quals els cònsols torroellencs havien d'acudir cada vegada amb més freqüència.

Al llindar del 1400 Torroella de Montgrí, però, encara mostrava alguns dels signes que cent anys abans havien il·lustrat la seva puixança: la draperia continuava activa i rebia nous privilegis el 1373, la comunitat jueva es beneficiava de la condició d'aljama el 1388 i la fira ramadera es mantenia tot i que, el 1393, canviava de data. Tot i que calgui anar encara cent anys més enllà, les dades del fogatge de 1497 –el primer realment sistemàtic i que, per tant, permet de fer comparacions sòlides– no són de cap manera negatives per a la vila: els seus 233 focs la convertien en la segona vila de l'actual territori baix-empordanès, només avantajada per Sant Feliu de Guíxols que, al capdavall, tan sols tenia una trentena més de focs, i clarament al davant de Palamós, Palafrugell o la Bisbal[53].

Una contextualització imprescindible: la vila i el territori

Amb tots els dubtes i llacunes que la manca de doumentació i de base bibliogràfica implica, està clar que l'evolució de Torroella de Montgrí des de, com a mínim, el segle XII fins a mitjans del segle XIV és clarament positiva. Els paràgrafs anteriors ho il·lustren. Amb tot, aquest repàs a la història torroellenca seria del tot insuficient si no es fes l'esforç de comparar les dades de Torroella de Montgrí amb les d'altres viles veïnes i, per tant, avaluar quina era la seva autèntica dimensió a les terres empordaneses medievals[54]. Hi ha prou notícies per fer-ho, encara que sigui esquemàticament. D'entrada, cal no oblidar que Torroella de Montgrí va estar sempre englobada en l'àrea d'influència política i econòmica de la ciutat de Girona. Ho demostra la presència constant de gironins –drapers, prestamistes i negociants en general –en tots els sectors de l'economia torroellenca[55]. A més, és fonamental no oblidar que altres viles empordaneses com la Bisbal, Sant Feliu de Guíxols o, sobretot, Castelló d'Empúries mostraven uns nivells de desenvolupament tan avançats i diversificats com els que hi havia a Torroella de Montgrí.

53. Josep IGLESIES, "Demografia històrica... op.cit.".
54. El terme empordanès és una mica ambiciós. De fet, s'usa per comoditat i pretén designar l'espai definit entre Castelló d'Empúries i Sant Feliu de Guíxols deixant, per tant, de banda bona part de l'actual comarca de l'Alt Empordà amb viles tan actives i importants com Peralada, Figueres o Roses.
55. SOLDEVILA, *La comunitat... op.cit.*

I, finalment, no pot obviar-se l'organització i articulació el territori empordanès als segles centrals de l'edat mitjana. Aquesta articulació era complexa i es definia a través d'algunes variables que cal no oblidar. En primer lloc, l'existència d'una densa xarxa de nuclis de població concentrada, uns més grossos i altres més petits. L'hàbitat dispers també tenia importància, però la vertebració del territori es feia des dels punts d'hàbitat concentrat. En segon lloc, la societat empordanesa estava absolutament oberta al mercat i a la monetarització, fet que afavoria d'una banda els contactes dins de la mateixa comarca i, d'altra, les relacions d'aquesta amb l'exterior. I, en tercer lloc, la presència a l'Empordà de senyories extraordinàriament poderoses –el rei d'Aragó, el comte d'Empúries o el bisbe de Girona– sovint enfrontades entre elles i, sobretot, territorialment molt fragmentades, fet que els obligava a controlar –i promocionar– diverses localitats des d'on exercir la seva influència i els seus drets.

Tot plegat implicava, certament, l'existència d'unes viles grans, influents i amb una economia diversificada. Era el cas de les ja esmentades de la Bisbal, Castelló d'Empúries, Sant Feliu de Guíxols o de la mateixa Torroella de Montgrí. Igualment, però, hi havia altres viles menors, algunes destinades a consolidar-se als segles tardomedievals o moderns, com Palamós o Palafrugell, i altres condemnades a eclipsar-se, com Monells o Peratallada. L'articulació de l'espai empordanès, però, no s'entendria sense l'existència d'una gran quantitat de poblacions, sovint anomenades "viles" a les fonts medievals, de caire netament rural –és a dir, on les activitats agropecuàries constituïen la principal ocupació de la majoria de la gent– tot i que amb un clar dinamisme econòmic i, fins i tot, polític. Així, en moltes d'aquestes viles s'hi celebraven actius mercats l'abast dels quals depassava l'àmbit estrictament local i algunes d'elles, a més i en tant que seu de senyories importants, eren capaces d'exercir un cert control polític sobre el seu entorn immediat. En aquest sentit –i limitant-se a la zona més propera a Torroella de Montgrí– són un bon exemple les viles d'Ullà, Rupià i Verges. L'activitat de la primera era prou intensa com perquè s'hi aturessin prestamistes i comerciants gironins i hi acudís gent de Canet, Verges, Bellcaire o la Tallada per comprar i vendre. Pel que fa a Rupià, no només hi anaven a negociar veïns de Parlavà, Ultramort, la Sala, Casavells o Corçà, sinó que els seus habitants durant anys varen maldar perquè la gent d'Ultramort i de Parlavà col·laboressin en la construcció i manteniment de les muralles rupianenques tot invocant la centralitat de Rupià en aquesta zona de domini episcopal. A Verges, finalment, no només hi havia un mercat que atreia gent de tota la zona sud del comtat d'Empúries, sinó que va ser durant dècades la base des d'on –lícitament o no, ara això no interessa– es va vigilar i controlar de prop qualsevol activitat feta a Colomers o Jafre, zona de conflictes permanents entre els comtes d'Empúries i els abats d'Amer.

Només tenit en compte aquest enquadrament general és possible valorar correctament l'especificitat i la importància de la vila de Torroella de Montgrí. La seva condició de centre ramader, la importància creixent de la draperia local així com la presència –i la promoció– quasi permanent de la senyoria reial oferien a

la vila unes oportunitats d'expansió i un prestigi que –i malgrat el caràcter rural que sempre va tenir bona part de la seva societat– marcaven la diferència entre Torroella de Montgrí i moltes altres viles empordaneses. Qui sap si la clau de la preeminència que tenia Torroella de Montgrí a finals del segle XV cal buscar-la precisament en la diversitat de recursos de què la societat torroellenca podia disposar: agricultura, ramaderia, comerç marítim i terrestre, préstec i draperia. És evident que només una recerca profunda de la societat no només torroellenca sinó empordanesa en general durant el quatre-cents podria aclarir aquesta qüestió. El que, ara per ara, és indiscutible és que la vila de Torroella de Montgrí s'ajustaria al model del que –de vegades i, potser, de manera una mica mecànica– s'anomena una "vila-mercat", una "vila mitjana" o una "vila comarcal" encara que, això sí, sabent sempre com eren la societat i el territori empordanesos entre els segles XII i XIV i, especialment, què s'amagava darrera una "vila" empordanesa.